

ІМПЕРСЬКА ГЕОПОЛІТИКА В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ОСНОВНІ КЛАСИЧНІ ВИДИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 4(31), с. 14–19

Розглянуто сутність сучасної імперської геополітики на міжнародній арені та всередині держави. Схарактеризовано основні види класичної імперської геополітики.

У сучасному світі активно розвиваються процеси взаємодії між державами в політичному, економічному, культурному, екологічному та інших напрямках співробітництва. Але і нині триває напружена боротьба між провідними “центрами” геополітичної могутності за збереження та розширення сфер свого впливу. Такі великі і могутні держави сучасності, як, наприклад, США, Китай, Російська Федерація, проводять різними засобами експансіоністську зовнішню політику, прагнуть всіляко забезпечити реалізацію своїх “життєвих” інтересів на міжнародній арені. Попри офіційно проголошене дотримання високих гуманних цінностей у міжнародних відносинах, могутні держави світу проводять свою геополітику, застосовуючи “право сильного”, прагнуть і надалі здійснювати свій диктат у світовому геополітичному просторі. За нинішніх умов глобалізації геополітика імперських держав набуває нових, посткласичних рис. При цьому в імперській геополітиці окремих могутніх держав сьогодення зберігаються численні традиційні (класичні) риси, що тісно взаємопов’язані з новітніми.

З історичної точки зору імперська зовнішня політика достатньо широко висвітлена в науковій літературі, а от сучасна імперська геополітика могутніх держав світу викликає дискусії, по-різному трактується і потребує глибоких і багатоаспектних досліджень. У більшості праць беруться за основу і висвітлюються лише окремі характеристики імперій. Комплексні характеристики геополітики імперій минулого і сьогодення зустрічаються зрідка, а системний аналіз імперської геополітики залишається завданням майбутнього.

Розглянемо сутність імперської геополітики на міжнародній арені та всередині держави і схарактеризуємо основні види класичної імперської геополітики в сучасному світі.

Щодо розуміння самої сутності імперії, то відсутня не те що якась одностайна думка, а й навіть концептуальна близькість у підходах вчених різних наукових шкіл. Саме поняття “імперія” має надзвичайно багато різних визначень. Наприклад, поширене уявлення про імперією як велику державу, утворену шляхом включення до свого складу територій інших держав, колоніальних володінь [5, 230]. У трактуванні імперії як форми державного устрою часто підкреслюють її багатонаціональний склад населення і жорсткий централізм управління територіями [6, 329]. У російській науці нині триває реабілітація й оновлення імперської ідеї [4]. Це поняття позбавляють негативного змісту, і трактують, наприклад, імперією як наддержавне утворення, що об’єднує декілька країн і народів під егідою універсальної ідеї релігійного, етичного чи ідеологічного характеру [3]. Виникнення і розвиток імперій подається як об’єктивний і прогресивний процес розвитку територіальної організації суспільства. Імперією можуть вважати навіть державно-територіальною формою цивілізації, за якої долаються крайнощі і державно-правового універсалізму, і відособлення, самоізоляції націй [3].

Сучасними імперіями ми вважаємо великі держави, утворені за рахунок приєднання (об’єднання) різних країн і народів, що проводять внутрішню політику, спрямовану на їх жорстке підпорядкування центральній владі, і вирізняються активним експансіонізмом на міжнародній арені. До сучасних імперій слід, на нашу

думку, віднести такі держави, як Індію, Китай, Індонезію, Нігерію, Російську Федерацію, США (окремий специфічний випадок).

Під імперською геополітикою ми розуміємо експансіоністську зовнішню політику могутньої держави, спрямовану на розширення геопросторової сфери свого політичного, економічного, культурного панування, яка полягає у встановленні прямого чи латентного контролю над іншими країнами. А внутрішня імперська геополітика передбачає систему політичних заходів щодо забезпечення панування “центру” над регіонами і етнічними спільнотами усередині великої держави.

Імперії минулих історичних епох створювалися переважно за рахунок територіальної експансії — розширення геополітичного простору держави за рахунок завоювання територій з їх населенням та різноманітними ресурсами. Їх геополітика була спрямована передусім на збільшення своєї фізичної території та поширення сфери геополітичного та гео економічного впливу на сусідні країни. Нині сама сутність імперського експансіонізму істотно не змінилася, зміни торкнулися тих або інших змістовних та геопросторових аспектів імперської геополітики. На думку З. Бжезінського, США — єдина справжня імперія сучасності, і вона має проводити на міжнародній арені імперську геополітику, котра повинна, як і за часів Римської імперії, містити три головні складові: попередження змови між васалами і збереження їх залежності від спільної безпеки; збереження покірності підлеглих і забезпечення їх захисту; недопущення об'єднання варварів [2].

Слід зазначити, що імперська геополітика може мати як відкритий (явний), так і латентний (прихований) характер. У сучасну епоху, коли імперським державам треба зважати на ставлення міжнародних організацій, насамперед ООН, інших держав, світову громадську думку, в їхній геополітиці переважають приховані засоби.

Серед основних традиційних (класичних) різновидів імперської геополітики, які і нині залишаються актуальними, слід виокремити насамперед політичну, воєнну, економічну, ідеологічну, культурно-цивілізаційну, релігійну. В деяких випадках можна вести мову ще й про етнічну, лінгвістичну (мовну), демографічну імперську геополітику. Усі ці різновиди геополітики тісно переплетені між собою.

Зовнішня імперська геополітика нерозривно пов'язана з внутрішньою. Утримання в межах однієї великої імперії різномірних за історією та рівнем розвитку регіонів, численних етнічних спільнот, недопущення етнічного і регіонального сепаратизму і розпаду держави, і, водночас, зміцнення політичної та економічної могутності держави, посилення її ролі на міжнародній арені — усе це вимагає проведення відповідної імперської геополітики.

Внутрішня геополітика в кожній із сучасних імперій має свою унікальну специфіку, пов'язану з особливостями історичного розвитку, сучасною політичною та соціально-економічною ситуацією, етнічним та релігійним складом населення, ступенем розвитку політичної еліти тощо. Внутрішня імперська геополітика притаманна, наприклад, Російській Федерації. Серед її сучасних рис можна відзначити: зменшення ступеня реальних політичних повноважень регіонів, посилення їх підпорядкованості федеральному “центру”, зростання економічної залежності регіонів від “центру” і пов'язаних з ним корпоративних “сітьових” структур.

Розглянемо прояви в сучасному світі основних класичних видів зовнішньої імперської геополітики.

Політична складова імперської геополітики спрямована на розширення сфери політичного впливу імперської держави в геопросторі шляхом встановлення політичного контролю над об'єктами експансії — країнами чи регіонами. Забезпечення політичного контролю досягається через підпорядкування імперському суб'єкту правлячої політичної еліти і державного апарату. За сучасних умов приведення до влади потрібних політичних сил і конкретних осіб досягається вже переважно не через воєнну окупацію, прямий політичний тиск чи державний переворот, а витонченішими і часто ефективнішими засобами експансії — економічної, інформаційної, культурної тощо.

Територія і дотепер залишається доволі привабливим об'єктом імперської експансії — як місце розташування природних і людських ресурсів, зручний економічний чи військово-стратегічний плацдарм, просто “життєвий простір” тощо. Війна традиційно була засобом створення, розширення і збереження імперій. Нині вона є занадто дорогим і ризикованим засобом досягнення політичних цілей. Лише окремі держави і блоки держав можуть знехтувати нормами міжнародної моралі і розв'язати війну. Це або нечисленні надзвичайно могутні країни, або маргінальні держави, для яких успішна війна може бути засобом вирішення зовнішніх і внутрішніх проблем. Отже, у сучасному світі пряме завоювання військовою силою є вже винятком. Через необхідність утримувати на завойованих землях війська, правоохоронні й адміністративні органи, анек-

сія територій за сучасних умов є занадто дорогим задоволенням. До того ж завойовницька геополітика негативно оцінюється світовою громадською думкою і може бути вельми непопулярною у власній державі. Сучасні територіальні експансії прикриваються, як правило, високими гуманітарними цілями, гаслами про безпеку людства, боротьбу з розповсюдженням зброї масового знищення, захист прав людини тощо.

Сучасна воєнна стратегія передбачає швидкоплинні, блискавичні воєнні дії з масовим використанням авіації, високоточної зброї. Плануються навіть “хірургічні операції” зі знищення конкретних об’єктів і навіть осіб (наприклад, Усами бін Ладена). Ефективна воєнна стратегія має плануватися і реалізуватися у поєднанні з іншими видами експансії. Забезпечення контролю над завойованим геопростором досягається шляхом оволодіння ключовими стратегічними районами, об’єктами, магістралями тощо, утриманням на захопленій території значних військових контингентів.

Лише така держава, як США, і таке угруповання, як НАТО, мають настільки високий ступінь військово-політичної могутності, що спроможні вплинути на позицію авторитетних міжнародних організацій і громадську думку в багатьох країнах світу. Використовуючи різноманітні засоби впливу на своїх партнерів, США організували і провели під своїм керівництвом бомбардування Сербії у 1999 р., вторгнення до Афганістану в 2001 р. і агресію до Іраку в 2003 р. Окуповані в результаті імперської агресії території оголошуються не анексованими, а такими, що здобудуть свій повний суверенітет після перехідного періоду встановлення “справжньої” демократії. В Іраку США та їх союзники прагнуть до встановлення достатньо легітимного й ефективного політичного режиму, який даватиме змогу США реально контролювати видобуток, переробку і транспортування нафти в цій країні. З Афганістану війська НАТО мають бути виведені в 2014 р., а доти США та їх союзники прагнуть затвердити при владі в цій країні також прозахідний режим. Тобто, США мають на меті залишити і Ірак, і Афганістан у сфері свого імперського впливу.

Економічний напрям за умов глобалізації світових господарських процесів виступає як провідний в усій імперській геополітиці. Серед різновидів економічного імперіалізму можна виокремити: кредитно-фінансовий, валютний, товарний, технологічний, комунікаційний. За допомогою кредитно-фінансової експансії виникає можливість посилити свій вплив на країну-боржника, втручатися в її внутрішні справи, контролювати тією або

іншою мірою її економіку. Могутні держави світу і недержавні актори спроможні створювати вигідну для себе ситуацію на валютно-фінансових ринках регіонів світу і окремих держав. Сучасні провідні держави мають такий рівень розвитку сучасних технологій, який дає їм змогу домінувати у виробництві найбільш наукомісткої високотехнологічної продукції. На слабкіші країни чекає доля технологічних колоній, філій господарських комплексів найрозвиненіших держав та їх ТНК.

Панування провідних держав на ринках певних товарів дає їм можливість диктувати свої ціни і забезпечувати нееквівалентний обмін на світовому ринку. Саме наймогутніші держави створюють і змінюють за потреби “правила гри” на ньому. Володіння мінерально-сировинними ресурсами (особливо енергетичними) залишається однією з найважливіших складових могутності сучасних імперій. Світ вступив в епоху загострення боротьби за ресурси, особливо за енергоносії — нафту та природний газ.

Одним з головних напрямів геополітики імперських держав був і залишається також комунікаційний, спрямований на встановлення контролю над транспортними шляхами на територіях інших країн, зокрема над морськими протоками, каналами, трубопроводами тощо. Так, Російська Федерація, підпорядковуючи собі нафто-транспортні та газотранспортні системи колишніх радянських республік, має на меті закріпити на більшій частині пострадянського геопростору своє гео економічне і геополітичне домінування, взяти під свій контроль значну частину загальноєвропейського ринку енергоносіїв.

Отже, прагнення розширити свій економічний вплив на регіони світу та країни, підпорядкувати їх у валютно-фінансовому, технологічному, товарному, ресурсному, комунікаційному відношенні залишається невід’ємною рисою сучасної зовнішньої імперської геополітики.

Економічна імперська геополітика в усіх її іпостасях притаманна насамперед США. Крім прагнення встановити свій контроль над світовим ринком енергоносіїв, спостерігається намагання домінувати у виробництві найбільш високотехнологічної продукції у жорсткій конкуренції із західноєвропейськими країнами та Японією. Проте зростає конкуренція ще й з боку країн Східної, Південно-Східної та Південної Азії. Забезпечення максимальних прибутків від інвестицій для американських монополій — справжніх хазяїв США, контроль над використанням природних ресурсів і виробництвом високотехнологічної продукції у різних регіонах та країнах світу

є рушійними чинниками політики США на міжнародній арені.

Прагнення контролю над світовими фінансовими потоками було і залишається характерною ознакою американського економічного імперіалізму. Валютна експансія США покликана забезпечити їх панування на світових фінансових ринках. І хоча весь світ і так перенасичений доларовою масою, США випускають у світ все нові й нові партії “зелених папірців”. Америка прагне нав’язувати всьому світовому ринку розрахунки саме в доларах, виставляє долар як запоруку стабільності світової валютної системи, шантажує країни світу тим, що крах долара означитиме колапс (розпад) валютних систем фактично всіх країн світу – глобальну валютну кризу. Президент США Барак Обама категорично відкидає будь-які пропозиції інших потужних держав щодо запровадження у світі альтернативної валюти для міжнародних розрахунків.

У ХХ ст., у зв’язку з досягненнями науково-технічного прогресу, імперськими державами на міжнародній арені стала активно застосовуватися інформаційна геополітика. За сучасних умов активна інформаційна експансія провідних держав світу дедалі більше набуває характеру медіаімперіалізму. Йдеться про встановлення домінуючого контролю над інформаційним простором інших країн. Медійні компанії провідних держав фільтрують інформаційні потоки, прагнуть маніпулювати суспільною свідомістю в різних країнах, нав’язувати населенню певні політичні погляди, стереотипи, ідейні цінності, норми тощо. Інформаційна експансія виступає дуже дієвим підґрунтям для здійснення політичної, економічної, ідеологічної, культурної геополітики імперських держав. Інформаційну геополітику можна впевнено вважати одним з найхарактерніших видів посткласичної імперської геополітики.

Ідеологічний напрям імперської геополітики набув особливого поширення в ХХ ст., коли відбувалося глобальне ідеологічне протистояння, проте і нині, у постбіполярну епоху, не втратив своєї актуальності. Ідеологічна експансія має на меті розширення геопросторового впливу певної ідеології, укорінення у свідомості населення певної країни або регіону тих чи інших ідейних поглядів, цінностей, норм. Нині застосовується широкий діапазон засобів ідеологічної експансії. Насамперед слід відзначити активну пропаганду через ЗМІ, і у зв’язку з їх прогресом у сучасну епоху саме цей засіб виступає як найдієвіший. Країни Заходу, особливо США, пропагують по всьому світу лібертіанську ідеологію зі своїми

ідеалами демократії та ринкової економіки, безупинно рекламуючи їх досягнення саме за допомогою потужних ЗМІ.

Цивілізація виступає як найдосконаліша культурна спільнота людей, найвищий рівень культурної ідентифікації. Культурно-цивілізаційна геополітика спрямована на вкорінення у людській свідомості певних культурних (у широкому розумінні) архетипів: поведінкових (суспільно-побутових, політичних, правових), літературних, мистецьких, релігійних, світоглядних тощо. За сучасних умов найдієвішим засобом здійснення культурно-цивілізаційної геополітики виступає поширення стереотипів масової культури, як правило, за допомогою ЗМІ, кінофільмів, естради, художньої літератури, повсюдної реклами тощо. Активна культурна геополітика сприяє ефективній політичній експансії через вплив на політичну культуру населення, а також економічній через формування культури споживання шляхом насаджування стандартів масової культури. Слід зазначити, що сучасний культурний імперіалізм західної цивілізації зустрічає все більшу протидію, зокрема на Близькому Сході.

Росія своє цивілізаційне поле (а питання про Росію як цивілізацію є дискусійним) поширює з різним ступенем інтенсивності на більшу частину Білорусі, Схід і Південь України, Північ Казахстану, окремі невеличкі ареали в інших пострадянських республіках. Під приводом забезпечення духовних потреб російського і “російськомовного” населення здійснюється культурна експансія Російської Федерації до нових незалежних держав. Серед населення пострадянських країн насаджується нова імперська мораль, позитивний образ “старшого брата”.

Вагомою складовою культурно-цивілізаційної геополітики є лінгвістична (мовна). Мовна експансія здійснюється шляхом поширення мови як через друковані ЗМІ, радіо, телебачення, так і через її безпосередніх носіїв. Лінгвістична експансія англійської мови (світової мови спілкування) здійснюється до всіх регіонів світу, сприяє сприйняттю західної, особливо американської, культури різними народами світу, спрямована на формування стереотипів про вищість, престижність та універсальність англомовної культури. Мова виявляється найсуттєвішою характеристикою етнічності, тому мовна експансія є доволі ефективним засобом забезпечення етнічної асиміляції. Отже, лінгвістична експансія може йти пліч-о-пліч з етнічною.

Зовнішня етнічна геополітика в сучасних імперіях може бути тісно пов’язана з вну-

трішньою. Наприклад, Російська Федерація на міжнародній арені постає захисницею російського і “російськомовного” населення. А її внутрішня етнічна геополітика спрямована передусім на формування російської політичної “нації-співгромадянства”, припинення спроб боротьби етносів за самовизначення і створення власних державних утворень, поступову “м’яку” асиміляцію етносів, позбавлення їх політичної дієздатності. Імперська російська нація призначена стати опорою нинішнього політичного режиму, його стабільного політичного та економічного панування в країні.

Релігійна експансія є дуже давнім (класичним) різновидом імперської геополітики. За поширеними в сучасній західній літературі поглядами, саме релігія виступає, як правило, найяскравішою ознакою-індикатором цивілізації. У процесі міжконфесійної взаємодії в багатьох випадках спостерігається конкуренція за людські душі, прагнення повернути до своєї релігії нових вірних. Могутні конфесії, що можуть слугувати імперським інтересам окремих держав, поширюють свою діяльність на міжнародній арені, використовуючи середні та вищі навчальні заклади, дослідницькі центри, видавництва, журнали, газети, здійснюючи релігійну пропаганду за допомогою радіо, телебачення і навіть Інтернету. Нині активну зовнішню релігійну експансію намагається здійснювати, наприклад, Російська Федерація, використовуючи окремі структури Української православної церкви (Московського патріархату) на сході та півдні України.

Ще Ассирійська імперія проводила демографічну геополітику, здійснюючи масові депортації підкорених народів. Прояви демографічної імперської геополітики мали місце і в наступні історичні епохи. Як на внутрішньодержавному рівні, так і на міжнародній арені, демографічна геополітика тісно пов’язана з етнічною. Демографічна експансія може здійснюватися імперією за допомогою населення (мігрантів) з метою оволодіння геополітичним простором іншої країни. Важливим моментом виступає якісна перевага своїх етнічних груп за віковими, професійними, майновими та іншими ознаками над місцевим населенням тієї країни, куди здійснюється міграція.

Явище демографічної експансії у поєднанні з економічною особливо яскраво помітно на прикладі активної еміграції з Китаю, що призвело до поширення по всьому світу китайської діаспори. Китайські мігранти в інших країнах, як правило, концентруються в локальних районах розселення (“чайнатаунах”) і мало піддаються асиміляції.

Через економічно потужну китайську діаспору КНР прагне поширити свій геоekonomічний (а з ним і геополітичний) вплив у країнах Південно-Східної Азії. Триває масштабна “повзуча” демографічна експансія Китаю (через своїх мігрантів) до Сибіру та Далекого Сходу Росії.

Нинішня імперська геополітика провідних держав виступає як багатовекторний процес нарощування геополітичного впливу, спрямованого на різні регіони і країни світу. Усі складові імперської геополітики тісно переплетені між собою і здійснюються державами, виходячи із своїх потенційних можливостей, поточних і перспективних геополітичних інтересів, оцінки геополітичної ситуації у світі та його регіонах, враховуючи потенціал та поведінку інших провідних геополітичних акторів. Відбувається фактично безперервна, переважно мирна (“м’яка”) зовнішня експансія могутніх держав світу. Експансіонізм сучасних імперських держав однієї до іншої має характер “взаємопроникнення”, особливо це стосується економічної експансії.

Сучасна імперська геополітика, спрямована на нескінченне зростання політичної та економічної могутності, може, на нашу думку, виявитися згубною для всього людства і самих держав-імперій. Проте сучасні імперії продовжують проводити переважно латентними засобами свою експансіоністську геополітику, трансформуються у глобальні структури, що охоплюють весь світ. Тому за нинішніх умов актуалізується проблема повноцінного функціонування міжнародно-правових механізмів, спроможних забезпечити справді рівноправний розвиток усіх держав і народів світу.

Література

1. Бабури́н С. Н. Мир империй: Территория государства и мировой порядок. — СПб.: Изд-во Р. Асланова “Юрид. центр Пресс”, 2005. — 769 с.
2. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи: Пер. з англ. — Львів: Лілея-НВ, 2000. — 236 с.
3. Дугин А. Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить пространством. — М.: Арктогея-центр, 1999. — 928 с.
4. Ильин М. В. Слова и смыслы: Деспотия. Империя. Держава // Полис. — 1994. — № 2. — С. 117–130.
5. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.
6. Політологічний словник: Навч. посіб. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антоноука. — К.: МАУП, 2005. — 792 с.

Імперська геополітика могутньої держави спрямована на розширення геопросторової сфери політичного, економічного, культурного впливу, встановлення прямого чи латентного контролю над іншими країнами. Усередині держави імперська геополітика спрямована на забезпечення панування "центру" над регіонами та етнічними спільнотами. Основні класичні види імперської геополітики: політична, воєнна, економічна, ідеологічна, культурно-цивілізаційна, релігійна.

Имперская геополитика могущественного государства направлена на расширение геопространственной сферы политического, экономического, культурного влияния, установление прямого или латентного контроля над другими странами. Внутри государства имперская геополитика направлена на обеспечение господства "центра" над регионами и этническими общностями. Основные классические виды имперской геополитики: политическая, военная, экономическая, идеологическая, культурно-цивилизационная, религиозная.

Imperial geopolitics of powerful state is targeted on expansion of geospace sphere of political, economical and cultural influence as well as on establishment of direct or latent control over countries. Inside the state an imperial geopolitics is targeted on ensuring the domination of "centre" over regions and ethnic communities. Main key forms of imperial geopolitics: political, military, economical, ideological, cultural-civilization, religious.

Надійшла 29 червня 2011 р.